

Умарова Р.Н.

**КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ ПЕДАГОГИКАЛЫК МАДАНИЯТЫ АРКЫЛУУ КЫЗ
БАЛДАРДЫ СОЦИАЛДАШТЫРУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ**

Умарова Р.Н.

**НЕКОТОРЫЕ ПУТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕВОЧЕК ПОСРЕДСТВОМ
ТРАДИЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КЫРГЫЗОВ**

R.N. Umarova

**SOME WAYS OF SOCIALIZATION FCHOOLGIRLS THROUGH TRADITIONAL,
PEDAGOGICAL CULTURE OF KYRGYZ**

УДК: 37.035.6.

Бул макалада башталгыч класстын кыз балдарын кыргыздардын салттуу педагогикалык маданияты аркылуу социалдаштыруунун айрым жолдору каралды.

Негизги сөздөр: социалдаштыруу, тарбиялоо, элдик педагогика, элдик оозеки чыгармачылык, элдик маданият.

В данной статье рассматриваются некоторые пути социализации учениц начальных классов, путем традиционно-педагогической культуры Кыргызов.

Ключевые слова: социализация, воспитание, народная педагогика, устное народное творчество, культура народа.

This article is about some ways of upbringing of girls in the junior forms with the help of traditional pedagogical culture of Kyrgyz

Key words: socialization, upbringing, folk pedogogics, oval folk creative works, folk culture.

Адам баласы коомдун ажырагыс бир мүчөсү, ошол себептен аны коомдон өзүнчө бөлүп кароо мүмкүн эмес. Адам дүйнөгө жаралып, көз ачкандан баштап социалдашуу процесси башталат жана ал өмүрүнүн акырына чейин уланат. Коомдук эрежелерди сактоо жана анын талабына ылайык келген ролду өздөштүрүү менен адам коомдо өз ордун табат. Башкача айтканда, социалдашуу деп – адам тарабынан ошол коомдогу маданий баалуулуктарды жана социалдык нормаларды (эрежелерди, талаптарды) өздөштүрүүсү аларды кайрадан жаратуусу жана ошол талаптардын чегинде коомдо жашай билиши эсептелет.

Социалдашуу деген латын тилинен "socialis"- деген сөздөн келип чыккан, ал коомдук дегенди билдирет.

Социология илиминин негиздөөчүсү француз ойчулу О.Конт биринчилерден болуп "социалдашуу" деген терминди колдонууга киргизген жана коомду илимий негизде изилдөө керектиги жөнүндө милдетти алып чыккан.

Социалдашуу жөнүндө сөз кылып жатып, өсүп-өнүгүүнүн да ролун белгилеп кетүү керек, башкача айтканда, өсүп-өнүгүү жана социалдашууну карым катнашта кароо керек. Өсүп өнүгүү адамдын табигый касиети, ал эми социалдашуу – бул адамдын кандайдыр бир конкреттүү коомдук шарттардын таасири астында, ошол шартка карай ыңгайланышы десек болот.

Социалдаштыруу маселеси бөбөктүн же баланын өз элинин маданиятына кирүүсү менен тыгыз байланышкан. Бул процесс «инкультурация» деп аталат.

Инкультурация процесси бала төрөлүшү менен анын алгач түрдүү ыкмаларды үйрөнүп, сүйлөө жөндөмдүүлүгүнө ээ боло алуусунан башталат жана социалдаштыруунун атайын институттарында ишке ашпайт, тескерисинче өз тажрыйбасында чоңдордун башкаруусу менен ишке ашат б.а., атайын окуусуз үйрөнүү процесси жүрөт. Инкультурациянын жыйынтыгы болуп маданиятта, тилде, ритуалдарда, баалуулуктарга ж.б. компетенттүү адам келип чыгат. Тагыраак айтканда, адам өзүн курчаган чөйрөдө ориентациялоого жөндөмдүү боло баштайт, мурдакы муундар аркылуу жаралган маданияттын көпчүлүк буюмдарын колдоно баштайт, башка элдер, башка улуттагы элдер менен өз ара мамилелерди, түшүнүүлөрдү орнотот баштайт.

Элдин педагогикалык тажрыйбалары баланы социалдаштырууда жана инсан катары калыптандырууда - түгөнгүс азык, ишеничтүү таяныч экендиги эзелтен эле белгилүү. Өсүп келе жаткан жаш муундарды элдик педагогиканын салтына карай калыптандыруу, аларды элдик жүрүм-турум эрежелерине көнүктүрүү, адеп-ахлакка үйрөтүү, аң-сезимдүүлүккө тарбиялоо идеялары макал-лакаптарда, жомоктордо, табышмактарда, учкул сөздөрдө, уламыштарда ачык чагылдырылган.

Кыргыз элдик педагогикасынын тажрыйбаларын мектептердин, ЖОЖдордун окуу тарбия процессинде колдонуу боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары А.Алимбеков [2], Р.Абдраимова [1], М.Р.Рахимова [6], А.Калдыбаева [4], С.Рысбаев [7; 8] ж.б. изилдөөлөрүндө чагылдырылып ачылууда.

Азыркы учурда элдик оозеки чыгармачылыкка башталгыч класстын программасында ар бир класска орун берилгени менен адеп маданияттын дөөлөттөрү жүргүзүлөт. Мында оозеки чыгармачылык гүлдөгөн доордун мүнөзүнөн тарта, калк турмушунун кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында чагылдырылышы, ал шарттаган жагдайлар, фольклордук жанрдын көп түрдүүлүгү, алар чагылдырган тема, идея алардын жалпы өзгөчөлүгү, жазма адабият менен байланышы, жаштарды тарбиялоодогу мааниси, кыргыз фольклорунун изилдениши, жыйналышы жана бүгүнкү проблемалары тууралуу маселелер козголот. Бирок

элдик оозеки чыгармаларды мынчалык көп кырдуу окуп үйрөнүүгө коюлган талапты ишке ашыруу ага берилген 2 гана саат убакытта мүмкүн эмес. Мына ошентип, бөлүнгөн бул убакыттын ичинде биз өз максатыбызды орундатууга мүмкүн болду. Элдик оозеки мурастарыбыз тууралуу алардын бүгүнкү жаштарыбызды тарбиялоодогу табылгыс каражат экендигин тактоо иретинде 10 сааттан турган «Адептүүлүк – адам көркү» темасындагы программаны иштеп чыгып, түзүлгөн бул программа боюнча тажрыйба жүргүзүп көрдүк. Белгилей кетүүчү нерсе, программаны түзүүдө биз көп жанрдуу элдик оозеки чыгармалардын 3 гана түрүн алдык. Булар кенже жомоктор (баатырдык, турмуштук, сыйкырдуу), макал-ылакаптар жана элдик ырлар (санат-насыят ырлары).

Программада белгиленген темалар:

- Киришүү сабагы Элдик оозеки чыгармачылык – Адам турмушунун күзгүсү
- Макал-ылакаптар – элдик даанышмандыктын каймагы
- Макал-ылакаптар – элдик даанышмандыктын кыска жана нуска чагылышы.
- Адептин калыптанышындагы макал-ылакаптын орду.
- Элдик эпостор жана алардын бүгүнкү коомдук турмуштан алган орду.
- Баатырдык жомоктор жана алардагы эл-жерди сүйүү, анын кызыкчылыгы үчүн күрөшүү, элдердин достугу идеясынын чагылышы.
- Турмуштук жомоктор эл турмушунун көркөм туундусу.
- Сыйкырдуу жомоктор, адам жана табияттын бүтүндүгүн ырастаган көркөм дөөлөттөр.
- Ырлар казынасынан.
- Ырлар келечекте адептүү адамды калыптандыруунун баалуу каражат.
- Ырлардагы адамдардын үмүт-тилеги.
- Санат-насыят ырлары жаштарды адамдык аруу сапаттарга үндөгөн тарбиялык каражаттары.

Түзүлгөн бул программаны жалпысынан мектептеги кенже окуучуларга гана колдонууга болот. Себеби, программадагы белгиленген чыгармалардын көпчүлүгү буга чейинки тайпаларда окутулган.

Балдардын программадагы сунушталган чыгармалар боюнча тааныштыгы начар болгондуктан, бул чыгармалардын бардыгын кайрадан окуп чыгууга туура келет. Ал эми аларды окуп чыгуу үчүн узак убакыт талап кылынат. Бул болсо балдардын бала бакчадагы программаны өздөштүрүүсүн кыйындагып, алардын сабакка болгон кызыгуусун жоготот. Ал эми мындай жыйынтык биздин изилдөөбүздүн ишке ашпай калуусуна түздөн-түз кедергисин тийгизмек. Мына ошондуктан, биз түзгөн тематикалык программаны ар бир тайпага бөлүштүрүүнү туура таптык. «Элдик оозеки чыгармачылык - адам турмушунун күзгүсү» (1с), «Макал-ылакаптар – элдик даанышмандыктын каймагы» (2с), Элдик эпостор жана алардын бүгүнкү коомдук турмуштан алган орду» (3с), «Элдик ырлардын казынасынан» (4с) деген темаларды бөлүштүрүү балдарга бир

кыйла жеңил, кызыктуу, өздөштүрүүгө оңой, көңүлдүү болот деген пикирге келдик.

Мындай максатка жетүү биздин эксперименталдык программадагы сабактарыбызды стандарттык эмес түрдө өтүүгө түрткү берди. Мындай сабактар көпчүлүк учурда алынган билимдин балдардын сезими аркылуу өтүүсүнө шарт түзүп, алардын жүрүш-турушунда жетектөөчү милдетти аткарат. Контролдук класста жалпысынан традициялык сабактар гана өтүлдү. Анда окуучулар менен тексттин мазмуну тууралуу аңгемелешүү, суроо, тарбиячынын түшүндүрүп берүүсү, текст менен иштөө сыяктуу гана иштер жүргүзүлдү.

Элдик оозеки чыгармалар боюнча сабактардын эң негизги милдети улуттук мурастар менен окуучуларды тереңирээк тааныштырып жана аларды бүгүнкү турмуш менен айкалыштыра билүүгө түздөн-түз көмөктөшүү, аларга болгон сыймыктануучулук, өз эли жерине патриоттуулук сезимди калыптандыруу, адеп-ахлактуулукту бекем сактап, адилет, акыйкат болууга, жаман жоруктардан алыстоого, адептик жана укуктук нормаларды ыйык сактоого багыт берүү.

Мындай сабактар, өтүлгөн иш-аракеттер, албетте, өз жемишин бербей койгон жок. Мисалы, өтүлгөн макал-ылакаптар боюнча сабакта балдардын жогорку активдүүлүгү байкалды. Балдар үчүн атайын ар кыл тематикадагы (Эл-жерди сүйүү, достук, адептүүлүк, адеггерчилик, теңдик, эмгекчилдик) макал-ылакаптарды жаттап келүүгө тапшырма берилген. Алгач окуучуларды бөлүп, ким канча көп макал билсе, ошол командага утуш берилди. Андан соң балдар 6 топко бөлүнүшүп, ар бир топ өзүнө бөлүнгөн тематикадагы макалдарды айтышты. Жеңиш кайсы топ канча макал айтканына карата чечилди. Ал эми сабактын жыйынтыктоочу этабында талаш-тартышты туудурган макал-ылакаптар боюнча дискуссия жүрүп, акырында алардагы айтылчу идея чечмеленди. Сабак өтө жандуу өттү. Балдарда мындай сабакка болгон кызыгуу артты.

Сабактын максаты: «Манас» эпосунун мазмунуна таянып, андагы адептик идеяларды ачуу, улуттук улуу көркөм мурасыбыздагы уңгулуу салттарга ылайык бүгүнкү кыргыз инсанын калыптандыруу.

Сабакта төмөнкүдөй милдеттер чечилди:

Тарбиялоо: кенже класстагы окуучулардын адептүүлүк сапаттарын улуттук көркөм маданияттын негизинде калыптандыруу (ак ниеттүүлүк, жөнөкөйлүк, чынчылдык, кайрымдуулук ыймандуулук, сылыктык, эмгекчилдик, гуманизм, маданияттуулук, адилеттүүлүк, ж.б.)

Билим берүү: окуучулардын улуттук маданият боюнча билимин тереңдетип, аларды бүгүнкү күн менен байланыштыра билүүгө үйрөтүү, учурдагы маанисин түшүндүрүү жана багыт берүү.

Өнүктүрүү: окуучулардын ой жүгүртүүсүн, дүйнөгө болгон көз карашын тереңдетүү, алардын ой-туюмунда келечекте зор цивилизациялуу мамлекеттердин катарына кошулуу, өз улутубуздун маданиятын, улут өзгөчөлүгүн терең билип, ошолорго

жараша аракет кылуусуна өбөлгө болот деген жыйынтыкты чыгарууга мүмкүндүк түзүү.

Эксперименталдык ишибиз эки этапта: окутуу-үйрөтүүчү жана калыптандыруучу этапта жүргүзүлдү. Бул этаптын негизги формаларынын бири – сабак болуп эсептелет. Тажрыйбалык ишти жүргүзүүдө биз стандарттык жана стандарттык эмес сабактардын ар кандай түрлөрүнө кайрылдык, ошондой эле тарбиячылардын жардамы менен биз бир нече традициялык жана традициялык эмес методдорду колдонуп, сабак жана сабактан тышкаркы сааттарды өткөрдүк. Эксперименталдык ишти өткөрүүдө Ош шаарынын №5 жана №18 – жалпы билим берүүчү орто мектептеринин адеп сабагынын мугалимдери чоң жардам көрсөтүштү. Эксперименталдык окутуу ишибиз башталгыч класстын окуучуларынын адеп маданиятын калыптандыруу программасы боюнча жүргүзүлдү.

Тажрыйбалык-эксперименталдык иштин жыйынтыктарын сандык жана сапаттык жактан талдоо – мектептеги башталгыч класстын окуучуларынын социалдашуусунун бир кыйла өскөндүгүн, өзгөчө элдик маданият, элдик оозеки чыгармалардагы тарбиялык идеяларды пайдалануунун натыйжасында кенже класстардын окуучуларынын адептик маданиятынын, коомдук турмушка катышууга болгон активдүүлүгүнүн, башка адамдарга карата адамгерчилик мамилесинин, жоопкерчилик сезиминин өскөндүгүн көрсөттү.

Эксперименттик класстардын адептүүлүк деңгээлинин өзгөрүшү мектепте башталгыч класстын окуучуларын социалдаштыруу боюнча биз сунуш кылган методикабыздын эффективдүүлүгүн жана таасирдүүлүгүн күбөлөндүрөт.

Башталгыч класстагы мугалимдер менен ата-энелердин ушул багытта жүргүзгөн иштеринин башталгыч класстын кыз балдарын кыргыз педагогикалык маданияты аркылуу социалдаштырууда пайдалуу экендиги белгиленди. Ошентип, изилдөө ишибиздин милдеттеринин аткарылышы төмөнкүдөй сунуштарды берүүгө мүмкүндүк берди:

- мектептеги башталгыч класстын окуучуларын социалдаштырууда педагогдук кесипке даярдоо программасынын мазмунун өзгөртүп, кыргыз педагогикалык маданияты боюнча билим берүү менен толуктоо керек;

- башталгыч класстын кыз балдарын кыргыз педагогикалык маданияты аркылуу социалдаштырууда моделдөө методунун тийимдүү жактарын колдонуу керек.

Адабияттар:

1. Абдраимова Р.А. Кыргызская этнопедагогика и воспитание детей. – Киев, 1997.
2. Алимбеков А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования: Монография. – Бишкек: 2009.
3. Асипова. Н. А. Социалдык тарбия. 2004.
4. Калдыбаева А.Т. Эл акындарынын чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар. – Бишкек: И. Арабаев атындагы КМУ, 2005.
5. Кошбакова Б.М. Социология. :Б. :- 2009.
6. Рахимова М.Р., Панкова Т.В. Кыргыз элдик педагогикасы: Окуу-усулдук колдонмо. – Б., 1993.
7. Рысбаев С.К. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы. – Б., 2006.
8. Рысбаев С.К. Рабят: Элдик педагогика – балдарга: (1-4-класстардын окуучуларына класстан тышкаркы окуу үчүн хрестоматия. – Бишкек: Бийиктик, 2007.

Рецензент: к.п.н., доцент Даминова И.